

Gennadij Semjonovič Batygin 1951–2003

„Je možné říci, že ruská sociologie se institucionalizovala zhruba tehdy, když se Ivan Turgeněv setkal ve vlaku s mladým lékařem, který jej natolik udivil, že povzbudil jeho tvůrčí imaginaci k vytvoření nového sociálního typu – nihilisty. Tak se zrodil obraz Bazarova. Ruská sociologie se stala svéráznou racionalizací nihilismu, která se zpočátku věnovala kritice nedokonalosti toho, jak je ustrojena ruská společnost a hledání sociálního ideálu. Povýšení ‚sociologického boha‘ probíhalo na pozadí desakralizace společenského života a státu, publicistického aktivismu a objevení se tzv. kriticky myslících osobností... Specifickým rysem ruské sociologie je její zcela výjimečný vliv na společenský a politický život. Dějiny neznají jiný příklad takového podřízení lidského soužití teoretickému schématu. Ruská sociologie tak následuje zcela důsledně západní tradici osvícenského mileniarismu, ale spojuje jej s vírou ve výjimečnost ‚ruské cesty‘“ (*Sociologija v Rossiji*, Moskva IIS RAN 1998: 27).

Tento na náš vkus jistě poněkud extravagantní text, totiž pokus odvodit „ducha“ ruské sociologie z jejích nihilistických kořenů, je součástí hluboce fundované analýzy vývoje ruské (a sovětské) sociologie, již věnoval poslední léta svého v červnu 2003 předčasně ukončeného života (sražen na kole automobilem) Gennadij Semjonovič Batygin. Batygin byl zjev zcela výjimečný šíří svého zájmu a dokonalostí a dotažeností všeho, na čem pracoval. Jeho dítkem, jemuž se velká životnost nepředpokládala, je také v roce 1994 založený čtvrtletník *Sociologičeskij žurnal*, který mi pravidelně posílal poštou, aby prý prověřil, nakolik tato ruská státní instituce vůbec ještě funguje. Naštěstí fungovala dobře. Časopis, v jehož redakční radě byli vedle Baumana nejvýznamnější ruští sociologové (Levada, Jadov), ale také vlivní ruští emigranti „poslední vlny“ (Šljapentoch, Mojin), byl výjimečný koncepcí i provedením. V koncepci prozrazoval dominantní zájmy Batyginovy z posledních let jeho tvůrčí činnosti, totiž mimořádný zájem o *biografickou sociologii* a koncepcí s ní spojené, usilovnou snahu postihnout aktuální stav Ruska soudobými metodologickými prostředky a udržovat kontinuitu se světovou sociologií soudobou i minulou a systematicky se věnovat problémům sociologicky nejaktuálnějším – v jeho pohledu to byla internetová komunikace, a zejména „vzdělávání internetem“. Řada studií byla věnována – v souladu s jeho původní profesní orientací – metodologii sociálních věd, především té „měkké“: byl to snad jediný středo- a východoevropský časopis (kromě našeho *Biografu*), který se cele věnoval všem možným aspektům tohoto tématu. Nešlo ani zdaleka jen o „diskusi“ problematických a problémových technik (třebas „zalepené obálky“), ale pozornost se věnovala (u různých autorů, většinou velmi mladých) kontextům širším, teoretickým *par excellence*: přeložili „autobiografickou paměť“ z angličtiny, ale psali i o metaforickém jazyce v politice, vztahu biografie a genealogie (Božkov), o „přesvědčujících a přesvědčovací řeči“ (orátorství, homiletice, didaktice a symbolice – Chazararov).

Batygin se ve svém „biografismu“ podjal nakonec ale úkolu doslova extrémně náročného, totiž zmapovat *vývoj sovětské sociologie očima pamětníků všech generací*

a všech základních proudů – od těch, kteří ji probíjovali, kteří na ní parazitovali (což občas splynulo v jeden celek), kteří ji v rámci „daných možností“ rozvíjeli (i deformovali) ve státních institucích až po ty, kteří ji důstojně reprezentovali, byť s povinnými úlitbami dobovým ideologickým božstvům, kteří „se dali číst“ (a proto nesměli být v našich zemích zásluhou např. pánů Filipce¹, Rychtaříka a Charváta vydávání) a kteří sovětským studentům zprostředkovávali nejlepší tradice světového sociologického myšlení, jeho soudobou podobu i ruskou sociologickou tradici. Ve všech číslech „jeho“ časopisu bylo možné číst upřímnou a nestylizovanou výpověď některého z významných sociologů; třeba v druhém čísle ročníku 2002 vyšly dokonce tři – Levinsonova zpověď *Zajímají mě pouze vnější stránky věcí*, Gudkovova úvaha *Táhla mě vlastně jen práce* a Dubinova výpověď *Je-li to možné nazvat kariérou, tak to tedy kariéra byla...* Český čtenář (o slovenském nemluvě) by měl vědět, že v posledním čísle, které Batygin redigoval (4. číslo 2002), je dlouhý rozhovor s Dilbar Jakubovnou Alijevovou, dnes jistě nejvýznamnější představitelkou slovenské sociologické teorie... Alijevová vzpomíná na svá moskevská studia, ale i na svůj uzbecký původ a výchovu (jak nedokázala přenést přes jazyk „soudružské ty“, když měla mluvit se „starým pánem“ Siráckým, což se uzbeckým standardům – „soudruh – nesoudruh“ – prostě radikálně přičilo), ale vzpomíná laskavě i kriticky na české kolegy, třeba na Františka Zicha, ale i Arnošta Kolmana, pozoruhodná je vzpomínka na Jaroslava Klofáče a na sjezd sociologů v roce 1968 (tam je paní Dilbar trošku nepřesná, byl jsem tam taky) a samozřejmě mluví o slovenských kolezích, Juraji Schenkovi, ale samozřejmě i o nestorovi moderní slovenské sociologie Alexandru Hirnerovi... atd.

Trošku člověka jímá lítost, že Batygin dokázal to, co my už asi nikdy nedoženeme. V roce 1999 vyšla pod jeho redakcí a se zasvěceným úvodem kniha *Rossijskaja sociologija šestiděsjatych godov v vospominanijach i dokumentach* (Izd. Russkogo christianskogo humanitarnogo fakultěta, Sankt-Petěrburg, 680 stran). Rusové tak díky Batyginovi mají zachovány vzpomínky – velice otevřené, kritické i „sebekritické“ (ale nikdy sebeponižující) od osobností tak od sebe vzdálených, jako byli (čeští pamětníci vědí, o kom je řeč) Osipov, Jadov, Kolbanovskij, Rutkevič, Zaslavskaja, Gordon, Davydov, Bestužev-Lada, Grušin a třeba nedávno zesnulý Olšanskij. I. S. Kon nazval (možná Batygin ji tak nazval) svou vzpomínku citací z vlastního textu – *Dobu, v níž žijeme, si prostě nevybíráme*, N. Davydov *Světový duch se tehdy usadil v estetice...* Připomenou, že v dokumentech (mj. z archivu ÚV KSSS) se najdou dvě nelichotivé reference o „československých soudruzích“, kteří jednak v 50. letech, jednak v 70. letech „žádali o soudružskou pomoc“ ve společenských vědách – vše podepsáno a řádně zdokumentováno. Málo o sobě víme, málo... Chybí nám prostě takový „šílenec“,

¹ Jindřich Filipce, o jehož inteligenci ani vzdělání nikdy nebylo pochyb, to vyjádřil v téměř aforistické podobě: „Soudruzi, ne všechno sovětské je pro nás dobré. Nezapomeňte, že u nich neměli kontrarevoluci“ (jž samozřejmě rozuměl rok 1968). Na můj návrh z poloviny roku 1969, abychom vydávali aspoň sociologické klasiky, odpověděl před dvanácti svědky – „doba vyžaduje bojové brožury o leninismu a ne zastaralé tlustopisy nějakých Weberů a Durkheimů“. Na rozdíl od „batyginovských análů“ se tyto razantní výroky do paměti české sociologie nedostanou...

jímž byl Batygin Gennadij Semjonovič. Kolik zlé krve si asi nadělal, těžko odhadnout, znal jsem jej, byl nervní, dynamický, ale nikdy zlý, nikdy mstivý, nikdy záluďný a především – nikdy zlíštný.

Vrátíme-li se k „jeho“ časopisu, nemyslím, že by tam bylo málo inspirace dokonce i pro nás. Kromě uvedeného akcentu na „měkkou sociologii“ se časopis systematicky věnoval západní sociologii – soudobé i klasické. Nikoliv samoučelně, „pro informaci“, ale vždycky věcně analyticky-kriticky – tak třeba *koncepte „společnosti vzdělání“* tam byla analyzována ve dvou i pro nás zajímavých kontextech: v kontextu „ruské identity“ a v kontextu specifického vývoje sociologie v totalitním režimu. A. N. Malinin ve svém textu polemizuje s nejradiálnějším stoupencem teorie „tektonického zlomu“ ve vývoji světové civilizace, který prý znamená „principiální změnu všech základních modů lidského bytí“ a „konec dosavadních psychosociálních typů osobnosti“ – známým badatelem v oblasti veřejného mínění B. A. Grušinem. Ten je přesvědčen, že „ruská idea“² a představa „ruské nacionální svěbytnosti je absolutně mýtická“ a že je tedy nutné „zaměnit tradiční ruské životní formy...modely euroamerické civilizace, což ale také znamená, že je nutné jasně mluvit nejen o rozchodu s ideologií a praxí komunistického totalitarismu, ale s *rusismem vůbec, s rusismem jako takovým*“ (2/2002: 53). Václavu Černému s jeho kritikou „zločinů panslavismu“ se tak dostává satisfakce se strany nejméně očekávané. Kromě Grušinovy alternativy existují samozřejmě sociologické verze umírněnější, které tento „tektonický zlom“ spojují především s nezbytností rekonstituce ruské kulturní elity. Zajímavá pak je teze, že *sovětská sociologie*, která hrála podvojnou hru s režimem (ostatně podobně tomu bylo i u nás – rozhodně do 70. let) tím, že „pašovala“ do zdánlivě ortodoxních koncepcí „buržoazní sociologii“, se sice ukázala jako mocný nástroj destrukce totalitarismu, ale současně jako intelektuálně zcela kontraproduktivní nástroj studia „nové ruské identity po pádu SSSR“. Ale nejen to – „názor, že mírová expanze západu (westernizace) nemá alternativu, je ruskými sociology sdílen prostě proto, že jejich vlastní profesionální identita spočívá na hodnotové prioritě západních teorií nad teoriemi vlastními“ (l.c.: 55). A jak to souvisí se stehrovskou „společností vědění“? Takto: „Hlavní strukturální slabost ruské sociologické komunity spočívá v deficitu národně smýšlející inteligence; rozvoj promyšleného systému humanitního vzdělání, v němž dojde ke sjednocení národních tradic s výsledky světové kultury, je jedinou cestou k nápravě“...

Ad ilustrandum uvádím další témata, která se v časopise mj. objevila (pokud se západní sociologie tkne): detailní analýza Baudrillarda, srovnání Parsonse, Schütze a Garfinkela, analýza Collinsovy „sociologie filozofie“, vztah Webera a fenomenologie, kritika teorie modernity (zejména A. Giddense), ale také skvělá přehledová studie o „biologické metafoře“ jako „nejvýznamnější sociologické metafoře vůbec“ – se

² Český čtenář má k tématu vynikající práci Tomáše Špidlíka *Ruská idea: jiný pohled na člověka*, Refugium (Velehrad 1996). Sám pojem „ruská idea“ asi do západního filozofického diskursu vnesli V. Solovjov (1930) a N. Berďajev (1947). Na nebezpečí „iluzorní ideologizace ruské ideje“ ale upozornil už v roce 1959 V. Čiževskij.

zřetel k sociobiologii a se zpochybněním existence sociálního darwinismu (který je pojednán spíše jako „sociální konstrukt“ než intelektuální realita), rozbor ekonomické a antropologické teorie sociální směny atd. Za zvláštní pozornost ovšem stojí studie M. V. Maslovského *Sovětská společnost v neoweberiánské perspektivě*, která rozvíjí – a o tom víme málo – ruskou tradici recepce Webera: není bez zajímavosti, že Weber byl v Rusku (dokonce již ve 20. letech) daleko populárnější a známější než na Západě. Z klasické sociologie jsou k dispozici zasvěcené rozборы Wilhelma Wundta (nás by měl zajímat už pro vztah wundtovského psychologismu k herbartovcům, ale nezajímá), Ferdinanda Tönniese a opomíjeného, ale znovu kříšeného Georgese Sorrela. Domácí sociologická tradice je kromě autorefelexe žijících sociologů zastoupena např. několikanásobnými (ale nikoliv redundantními) návraty k ruskému období Sorokinovu a třeba studií o „fenoménu byrokracie v předrevoluční sociologii“. Časopis se nevyhýbal ani inteligentní esejistice; zmíním skvělou studii *Publish or perish*, která sice nevyjevuje úplně nové tahy na šachovnici „citačních indexů“ a „ohlasů“, ale znovu obrací pozornost ke dvěma momentům, které marno v našich poměrech donekonečna opakovat: mírou efektivity sociologovy práce nemůže být jenom to, kolikrát jej citují angloameričtí či obecně anglojazyční kolegové (protože některá témata se jich prostě právem netýkají), a míra „ohlasovosti“ je přece – jak dávno víme – závislá spíše na fungování *invisible colleges* než na reálném vědeckém efektu spisku (pro humanitní obory to platí téměř beze zbytku, pro biochemii téměř vůbec).

A konečně – jaké to jsou problémy, které „svět kolem“ valně nezajímají? V časopise jsou jich desítky, namátkou – „nová ruská identita“, sociologie politického „přechodu“ (s ruskými realitami), nestátní organizace v samarské oblasti, etnodemografické proměny v Krasnodarském kraji, bída jako sociální neúspěch („atributivní pohled“) atd.

Je nesporné, že G. S. Batyginovi se podařilo udržet při životě časopis, který měl vyváženou tematickou strukturu a velké autorské zázemí (řada textů je nejen od mladých autorů, ale především z „provincie“).

Některé instituce – a časopis institucí je – se udržují idejemi, z nichž vznikly, budeme-li parafrázovat našeho klasika. Je otázka, zda pozoruhodný časopis, který by bylo bývalo stálo za to systematicky monitorovat, přežije odchod Gennadije Batygina. Přeju mu to upřímně, protože na rozdíl od naprosté většiny svých profesních kolegů jsem Rusko z mapy – dokonce ani kulturní a intelektuální, nejen geografické – ještě nevymazal. Nejsem si totiž jist, nakolik nám jednou znalost reálií tohoto eurasijského kolosu nebude užitečná. Oprávněná radost, že nepatříme do mocenské sféry tohoto obra, který je stále ještě na hliněných nohou, by nám neměla zalepit oči nevědomostí a už vůbec ne velkopanskou prezíravostí. Oni ti Rusové totiž vždycky, i v dobách toho nejtemnějšího temna (a ono bylo v Rusku vždycky temnější než téměř všude jinde na světě), si zachovávali jakýmsi zázrakem nepatrnou, ale opravdu vrcholovou vrstvu inteligence, o níž vždycky stálo za to něco vědět. Zesnulý Gennadij Batygin k ní nepochybně patřil.

Miloslav Petrusek